

Šoltész, Peter: Začiatky národných hnutí, jazyková kodifikácia, jazykové zákony, jazykové boje

V Habsburskej monarchii rovnako ako celej Európe prebiehali od polovice 18. storočia procesy sociálnej disciplinizácie a modernizácie spoločnosti. Osvietenský vzdelanci na Viedenskom dvore na ne reagovali reformou systému vzdelávania. Podobne ako iné projekty a plány spoločenskej modernizácie i školská reforma narazila na realitu heterogénnej etnickej štruktúry monarchie. Nový organizačný poriadok pre školstvo *Ratio educationis* z roku 1777 podriadil cirkevné a štátne školstvo (evanjelické si zachovalo svoje autonómne postavenie) kontrole štátu. Presadzoval zásadu sprístupnenia vzdelania pre každého občana, v závislosti od jeho sociálneho a pracovného zaradenia.

Naplňaniu týchto predstáv pomáhala i staršia uhorská prax, kedy žiaci a študenti vystriedali viaceré školy nachádzajúce sa v jazykovo rozdielnych oblastiach. Prirodzeným spôsobom si tak popri latinčine osvojovali i tri hlavné krajinské jazyky, maďarčinu, nemčinu a slovenčinu, prípadne inú slovanskú reč.

Politikou centralizácie a modernizácie štátnej správy a verejného života ešte výraznejšie do národnostných pomerov v Uhorsku zasiahla školská a jazyková politika Jozefa II. Súčasne s vymedzovaním postavenia úradného a diplomatického jazyka mala nemčina nahradiť latinčinu aj vo výučbe na vyšších a stredných školách. Na nižších úrovniach štátnej správy Jozef II. podporoval používanie jazykov ľudu, napr. nariadením z roku 1786, ukladajúcim úradníkom povinnosť vysvetliť zákony a úradné predpisy ľudu v jemu zrozumiteľnom jazyku. To bolo katalyzátorom starších snáh o ich kultiváciu.

Alfabetizácie sa od druhej polovice 18. storočia šírila do nižších sociálnych vrstiev. Gramotnosť prestala byť koncom 18. storočia výsadou úzkeho okruhu vzdelancov, zemanov, obyvateľov miest a na vidieku bohatších sedliakov a remeselníkov, stávala sa prístupnou i stále väčšiemu počtu poddaných.

Osvietenské ľudovýchovné predstavy smerujúce do slovenského prostredia narážali na problém, na báze akého jazyka to bude najefektívnejšie. Podobnú dilemu riešili i „podnikatelia so slovom“ - kníhtlačiari a kníhkupci. Predovšetkým kalendáre, ale i náboženské tlačoviny a ľudovýchovné spisy sa stávali podnikateľsky zaujímavými projektmi a ich zostavovatelia a vydavatelia sa rozhodovali predovšetkým s výhľadom osloviť čo najširšie publikum. Narastajúci počet tlačovín vychádzajúci v rôznych podobách slovenčiny a češtiny odrážal rozširujúci sa okruh prijímateľov literatúry, ktorý bol dôsledkom narastajúcej starostlivosti o vzdelanie a výchovu, zo strany štátu.

V intelektuálnom diskurze od konca 18. do 40-tych rokov 19. storočia sa v dielach nemaďarských (Martin Schwartzner, Ján Čaplovič, Ján Feješ) ale i maďarských autorov (Ladislav Nagy, Pál Magda, Elék Fényes) namiesto stredovekého stavovského konceptu *Natio hungarica* všeobecne akceptovala teória štyroch hlavných uhorských národov. Pestrú národnostnú mozaiku *Európy v malom*, ako znel obľúbený bonmot o Uhorsku, dopĺňala vyše desiatka vedľajších národností.

V dobovom diskurze sa dôsledne rozlišovalo medzi etnickým a politickým obsahom termínov Maďar a Uhor, čím sa navonok rešpektovala multietnicitu Uhorska a princíp rovnoprávnosti. Tieto názory sa opierali o skutočnosť, že napriek rozmanitosti národnosti sa v Uhorsku priebehu dejín nevytvorili výraznejšie sociálne a kultúrne rozdiely a práva jednotlivca nikdy neboli závislé od jeho národnosti alebo jazyka. Od 20-tych rokov v maďarskej publicistike silnela tendencia obhajovať supremačné nároky maďarčiny kultúrnou zaostalosťou nemaďarských obyvateľov krajiny. Časopis *Tudományos Gyűjtemény* roku uverejnil roku 1824 článok, v ktorom napísal, že „Slováci sú len jen želiarmi (hofermi), ich reč je jazykom koscov a pracujúceho ľudu, kým maďarský jazyk je panujúci, panský jazyk.“

V politickej praxi, najmä na krajinskom sneme a v politickej činnosti stolíc sa od 90-tych rokov 18. storočia paralelne presadzuje koncept premeny multietnického Uhorska na jednotný maďarský národný štát. Proreformná a liberálna maďarská stredná šľachta sa v čase silnejúcich národných hnutí a vyostrejajúceho zápasu s Viedňou o postavenie Uhorska v rámci monarchie začala prikláňať k názoru, že pre zabezpečenie jeho integrity svätoštefanskej koruny je optimálnym riešením jeho kultúrna a jazyková homogenizácia. Tomu však aj v prípade maďarčiny musela predchádzať jej kultivácia a kodifikácia, lebo citujúc Jána Čaploviča (*Gemälde von Ungern*, 1829) „*Reč Maďarov existovala až do roku 1790, podobne ako jazyky ostatných národností v krajine, len incognito. Vo verejnom živote sa na ňu, ako na jazyk nevzdelaných, nebral skoro žiaden ohľad.*“

Zákony prijaté na uhorskom sneme v rokoch 1791 až 1844 smerovali najskôr k upevneniu pozície maďarčiny ako domáceho jazyka a rozšíreniu jeho znalosti tým, že zavádzali výučbu maďarčiny do vyšších škôl. Postupne potom zavádzali obligátne úradovanie a korešpondenciu v maďarčine na rôznych úrovniach byrokratického aparátu štátu a rozširovali okruh tých občanov, ktorí pre výkon svojho zamestnania a úradu boli povinní ovládať maďarský jazyk. Zákonným článkom 16/1791 Leopold II. ubezpečil „*verné stavy a rády, že v žiadnych verejných činnostiach nebude zavedený cudzí jazyk.*“ Súčasne nariadil ustanoviť na gymnáziách, akadémiách a na uhorskej univerzite zvláštneho profesora maďarského jazyka a literatúry, aby sa „*viac šírila a zušľachťoval rodný maďarský jazyk*“. K šíreniu znalosti maďarčiny ešte viac prispel zák. čl. 7/1792 ktorý nariadil, „*aby štúdium maďarského jazyka bolo v budúcnosti v hraniciach tohto kráľovstva povinným predmetom, aby postupne týmto spôsobom zastávali verejné úrady v rámci kráľovstva iba také osoby, ktoré pri ostatných právoplatne ukončených štúdiách preukážu svedectvom profesorov aj znalosť jazyka vlasti.*“

Dôležitými pódiami, na ktorých prebiehal zápas medzi maďarským národným hnutím a národnými hnutiami nemaďarských etník sa stávala cirkev a škola. Ratio educationis II z roku 1806 v súlade s uhorským právnym stavom stavia maďarčinu do pozície domáceho jazyka, ktorého používanie „*je pre občana Uhorska celkom nevyhnutné. Preto sa bude musieť všade na uhorských školách vynaložiť osobitná ustavičná starostlivosť, aby sa deti vzdelávali v tomto jazyku bez rozdielu a čo najdôkladnejšie.*“

K starším argumentov, ktoré boli v politickom diskurze využívané na legitimizovanie krokov smerujúcich k jazykovej a kultúrnej homogenizácii uhorských Slovanov sa pripojila hrozba panslavizmu, ktorou sa ostrakizovali snahy o pestovanie jednotlivých slovanských jazykov a ich literatúr. Aj keď požiadavky, nastolené na snemoch v rokoch 1811 – 1812 a rovnako v rokoch 1825 – 1827 panovník odmietol, najmä na úrovni žúp maďarizácia prebiehala i nad rámec toho, čo dovoľovali resp. nariadili sankcionované zákony, išlo o takzvanú ilegálnu maďarizáciu. Až zákonný článok 8/1830 ďalej upravoval pravidlá úradnej korešpondencie v prospech maďarčiny. Novým prostriedkom „*pestovania maďarského jazyka*“, ktorý sa dostáva do uhorských právnych noriem je ustanovenie, „*aby odteraz v krajine nikto, kto neovláda maďarský jazyk, nebol prijatý do zamestnania do štátnych úradov*“ a ďalej „*aby po 1. januári 1834 nebol nikto v krajine pripustený bez primeranej znalosti maďarského jazyka na advokátske skúšky.*“

Jednu generáciu trvajúce paralelné používanie latinčiny a maďarčiny uzatvárajú zák. čl. 3/1836 a 7/1840. Prvý pokračoval vo vytlačaní latinčiny zo súdnych pojednávaní, zavádzal maďarčinu do cirkevnej agendy v jazykovo maďarských farnostiach. Za pôvodné znenie zákonov sa mala, v prípade nejakých pochybností, pokladať jeho maďarská podoba. Neskorší z nich zaviedol všeobecný maďarsky styk uhorskej miestodržiteľskej rady so stolicami a mestami a maďarčinu vyhlásil za úradný jazyk na súdoch. Tieto zákonné úpravy smerujúce k zavedeniu maďarčiny ako úradný jazyk nevyvolávali výraznejší odpor zo strany predstaviteľov slovenského národného hnutia. Väčšina z nich nárok maďarčiny na

nástupníctvo odchádzajúcej latinčine uznávala, po Inak tomu v prípade paragrafov 7 a 8 zák. čl. 7/1840, ktoré nariaďovali, „*aby sa aj tam, kde sa zhromaždeniu nekáže v maďarskom jazyku, do troch rokov od ukončenia tohto snemu matriky viedli v maďarskom jazyku*“ a „*aby odteraz bez ohľadu na náboženské rozdiely sa za farárov, cirkevných rečníkov a pomocníkov prijímali takí, ktorí ovládajú maďarský jazyk*“. Ešte výraznejšie zasiahol do dobového intelektuálneho ale i celospoločenského diskurzu zák. čl. 2/1844, ktorým vyvrcholil proces zavádzanie maďarčiny do všetkých úrovní štátnej správy a spoločenského života v Uhorsku a jeho etablovanie ako úradný jazyk.